

MODERN BATI BİLİMİNİN GELİŞİMİNDE DOĞU BATI ETKİLEŞİMİ



Ceren KANAK

Giriş

İnsanların kendi medeniyetleri ve coğrafi konumları çerçevesinde oluşturdukları Doğu-Batı kavramı, din ve öğreti farklılaşması, zaman ve mekân değişiklikleri gösterse de kesiştikleri boyutları da içermektedir. Her iki uygarlığa orta veya ortaya yakın noktalardan bakan her zaman olmuştur. Batı kültürünün oluşumuna zemin teşkil eden doğulu unsurları öne çıkararak, birbiriyle ilişki içinde bulunan iki farklı geleneğin birleşimi söz konusudur.

Doğu ve Batı, ünlü bir kavram zıtlığının başında yer almaktadır. Doğu ve Batı'nın bazen bir gerçeklik, bazen bir yanılsama olarak ele alınması ise başka bir üne sahiptir. Kavramlar arasında ilk oyun tarih ile coğrafya arasında, iki bilimin dile getirdiği farklı gerçekliklerde ortaya çıkmaktadır. Doğu ve Batı terimlerinin coğrafyada ayrı kutuplara yerleştirilmesine karşılık, tarihçiler bu tür ayrımları kaldırarak zaman içerisinde yönlerin sürekli değişen yapısını vurgulamıştır. Tarih biliminin ışığı altında bu ünlü karşıtlığın yüzyıllarca hareketliliğini gözlemlemekteyiz.

Her uygarlık kendi Doğu'sunu ve Batı'sını yaratmıştır. Bunlardan Mısır, Mezopotamya, Roma, Yunan, Avrupa uygarlıklarının kendi Doğu ve Batı'larını kuran uygarlıklar olduğu söylenebilir. İmparatorluklar hızla yayılma sürecine girdiğinde, Doğu ve Batı'nın sınırları genişlemeye başlamıştır. Siyasi ve ekonomik güç dengelerini anlayabilmek açısından dünya ikiye bölünmüştür. Bu ayrımın Batı'nın kendisinden geldiği ifade edilebilir. Ötekini kendi aynasından üretme ihtiyacı bu farklılığı doğurmuştur.¹

¹ Taşkın Takış, "Muhabbet-i Kadim", Doğu Batı, Düşünce Dergisi, Sayı: 2 (Şubat, Mart, Nisan), Yıl: 1, 1998, s. 9-10.

Avrupa merkezci tarih anlayışı, Batı uygarlığını, kendine özgü tarihsel gelişmenin ürünü olarak görmektedir. Bu anlayışa göre, bugünkü Batı uygarlığı, insanlığın genel gelişim çizgisinden ayrılmış, daha verimli bir yola sapmış ve diğer uygarlıklar karşısında üstün bir konuma gelmiştir. Bu anlayış, insan uygarlığını bütünsel bir süreç olarak görmeyi reddetmektedir. Oysa bütünsel bir tarih anlayışı, insan toplumlarının ortak gelişme yasalarına tabi olduğu öngörüsünden hareket etmektedir. Avrupa-merkezcilik, Avrupa'nın kendi oluşumundaki sınır-ötesi ve kolonizasyon-öncesi/sonrası katkıları reddettiği bir Avrupa Uygarlık Mucizesi mitine sıkı sıkıya sarılarak kendini ve karşındakini tekrar tekrar bir karşıtlık içine konumlandırma çabasını ifade etmektedir.² Avrupa merkezçiliğin Batı uygarlığı için çizdiği yol, "Batı uygarlığının tarihi" diye bir modele dönüştürülmektedir. Bu modelin iki bileşeni bulunmaktadır. Bileşenlerinden birine göre, Batı uygarlığı Yunanistan'da doğmuş, Roma üzerinden Orta Çağ'a ve oradan da bugüne ulaşmıştır. Dinsel bileşen ise Yahudi Hristiyan mirası Rönesans'ta klasik kökenlerine dönerek Yunan-Roma mirasıyla birleşmiştir. Oysa Avrupa merkezci modelin Yunan-Roma ve Yahudi Hristiyan şeklindeki iki bileşen hattan oluşan kurusunun, gerçekte bir ilgisi yoktur. Bu tamamıyla Batı'nın ideolojik ihtiyaçlarına göre oluşturulmuştur. Emperyalist ideolojiye göre, Batı coğrafyasının köklerinde ne varsa, çağdaş uygarlığı beslemektedir. Doğu'nun geçmişi ise durağanlığı ve geriliği çağrıştırmaktadır. Bu ideolojik çarpıtmalar, zamanla Batı toplumbiliminin ve tarihçiliğinin bir dalı haline getirilmiş ve adına da "Oryantalizm" denmiştir.

Oryantalistler, Doğu toplumlarına sürekli olarak kendi kültürel geriliklerini ve çıkmazlarını öğretmiş ve öğretmeye de devam etmektedir. Batı burjuvazisi, insanlığın Doğu'su ve Batı'sı ile ortak bir gelişme yatağına sahip olduğunu gözlerden kaçırmak istemiştir. Sanki Batı ve Doğu toplumlarının ayrı kaderleri vardır. Oysa tarih, toplumların gelişme yatağının ortak olduğunu kanıtlamaktadır.

Tarihin başlangıcından bu yana toplumlararası ilişkiler içinde karşıtlıklar söz konusu olmuştur. Bu karşıtlıkların uygarlık düzeyinde çatışmaya dönüşmesi nedeniyle ise tek bir evrensel uygarlıktan söz edilememiştir. Batının amacı kendi uygarlık değerlerinden vazgeçmeden tek uygarlık anlayışını, tüm insanlığa empoze etmek olmuştur. Batı, 19. yüzyılla birlikte Asya'yı sömürgeleştirme faaliyetine girişince tarihi de yeniden yazma ihtiyacı duymuştur. Bunun sebebi olarak sömürgecilik siyasetinin "ahlaki" ve "akli" gerekçe-

² Fevzi Demir, "Avrupalı Olmayan Uygarlıkların Çevreselleşmesi Sürecinde Oluşan İkincil Olma Duygusunun Aşılması İçin Bir Yaklaşım: Hodgson ve Afro-Avrasya Uygarlık Kuşağı", *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 21, 2006, s. 274.

lerinin yaratılmasının gerekmesi olarak ifade edilebilir. Bir tarafta her türlü gelişmeyi yapma yeteneğinde olan kendileri; diğer tarafta kendilerine göre, “yaratılış olarak” böyle bir yetenekten yoksun olan diğer dünya halkları bulunmaktaydı. O halde kendi başlarına gelişmeleri ve kendi kendilerini yönetmeleri mümkün olmayan bu halkları, “geliştirme” ve “uygarlıkla” buluşturma sorumluluğu Avrupalıların göreviydi. Bu anlayışa göre, Antik Yunan ve Roma’dan başlayarak, uygarlık tarihinde olumlu anlamda ne yaşandıysa hepsi Batı tarafından gerçekleştirilmişti. Avrupa-merkezciliğin temel yanılsı, Avrupa rönesansıyla birlikte başlayan modern bilim ve tekniğin evrensel olması hasebiyle, Avrupalı olan her şeyin evrensel olduğu şeklindeki zımnî kanaatidir. Bu kanaat, bilim ve tarih alanlarında hatalıdır.

Avrupa’nın diğer toplumlara sızmasının ve diğer toplumların Avrupa ile bütünleşmelerinin aracı olarak dinin rolü dikkat çekicidir. Bazı Avrupalı akademisyenlerin iddialarına göre; modern bilim ve teknoloji, tüm dünyaya bir uçtan diğer uca muazzam yayılışını, Avrupa medeniyeti kaynaklı laikleştirilmiş form eşliğinde gerçekleştirmiştir. Bu akademisyenlere göre, Hristiyanlık, modern bilimin ruhundan ayrılamaz. Sözde Hristiyanlık, modern bilimin evrimi için gerekli olan entelektüel iklimi hazırlamaktadır.

Doğu-Batı ayrımı İslamiyet ile, Hristiyanlar tarafından yapılmıştır. Bu ayrımın batı zihniyetinde tam olarak ortaya çıkması ise zaman almış ve bu ayrımdan “16. yüzyıldan itibaren söz edilir olmuştur. Doğu-Batı ilişkisi, bir Hristiyan-Müslüman ilişkisi olarak 6. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar batılıların ötekileştirme çabaları içinde sürmüştür.

Batılı araştırmacılar, Doğu kültürlerine kendi kültürlerinden daha fazla zaman ve enerji harcamışlardır. Uyguladıkları bu çifte standarttan dolayı, bilim açısından endişe verici boyutlara ulaşmışlardır. Kendi kültürlerini belirleyici -yani Avrupa merkezli- olarak kabul ettirmek için, başka kültürlerin olumsuz yönlerini öne çıkarmaya çalışmışlardır. Bu bilimsel bir bakış açısı sayılamaz. Bilim, insanların en çok el birliği ve iş birliği yapabildikleri bir çalışma sahasıdır. Bilimsel çalışmalar ve bunların sonuçları bütün insanlığındır. Çeşitli dinlerin mabetlerini hep aynı yıldırım siperleri korumakta, farklı inanca sahip kimseler hep aynı serumlara ve aşılarla başvurmaktadır. Bilim tek bir millete, kavme veya ırka mal edilemez. Bilimsel faaliyet tam anlamıyla insanî bir faaliyettir. Hiçbir medeniyet diğerlerinden her bakımdan üstün olamaz, çünkü insan oğlunun her alanda, aynı anda ve aynı şekilde faaliyet göstermesine imkân yoktur. Medeniyet, en büyük insan örgütlenmesi birimidir. Henüz sınırları belli olmayan bir birim olmasına karşılık, imparatorluklardan bile daha büyüktür. Medeniyetler her zaman olmasa da sık sık din; bazen de dil topluluklarıdır. Medeniyetlerin bazı temel değerleri bulunmakta ve bunlar evrensel mahiyet arz etmektedir. Dolayısıyla yalnızca Doğu’ya veya Batı’ya mal edilmeleri yanlıştır. Ancak Avrupa merkezli anlayışa göre,

bilimin temeli esas olarak Antik Yunan'da atılmış ve 1500'lü yıllardan sonra, Avrupa'nın bilimsel atağıyla doruk noktasına ulaşmıştır.

Kimi batılı mütefekkirler tarafından, Şarkla-Garp arasındaki farklar sıralanarak, bir Yunan ya da Batı mucizesinden bahsedilmekte, medeniyetler arasındaki farka ait fikirlere, bu kültürlerden hareketle bir temel oluşturulmaya çalışılmaktadır. Aslında bilimsel ve toplumsal açıdan incelendiğinde, her iki kültürün farklılıklardan çok, benzer ve aynı yönlerinin daha çok olduğu görülecektir. Sorun, önyargıların ve bilgisizliğin hala giderilmeyişinde yatmaktadır.

Teknik ve bilim alanında batıda gelişen ve insanlığın hizmetine sunulan birçok değer, teknik alandaki buluşlar, Doğu kültürlerinden Batıya taşınmış ve bugünkü teknolojik ve bilimin gelişimi sağlanmıştır. Avrupa, gayet sınırlı bir toprak üstünde bütün fikirlerin, inançların, keşiflerin yığıldığı bir çarşıdır. Bir yandan Amerika'nın yeni toprakları, Afrika ve okyanuslar, Uzakdoğu'nun eski imparatorlukları oraya hammaddelerini yollarken, öte yandan ihtiyaç Asya'nın bilgileri, felsefeleri, dinleri de uyanık Avrupa kafasını beslemeye gelmiştir. Ve Avrupa denilen o kudretli makine, Doğunun kendisine yolladığı maddi veya manevi hammaddeleri işleyerek ondan yepyeni maddeler, fikirler, buluşlar çıkarmıştır.

Tarihsel gelişmenin açıklanmasında kullanılan araçlardan biri yazıdır. Yazı, Doğu toplumlarının ürünüdür, ilk defa onlar tarafından kullanılmıştır. M.Ö. 3500 civarında Sümer toplumunda değişimin en büyük kaynağı yazı olmuştur. Batı, yazının Doğu toplumlarında bulunduğunu reddetmemekle birlikte, yazının nimetlerinden kendi üstünlüğünü açıklamak konusunda yararlanmıştır. Gelişmeleri kendi üstünlüğünü pekiştirecek şekilde yorumlamıştır.

Batı'ya ait olduğu söylenen birçok şey aslında Doğu kökenlidir. Yunan uygarlıklarının önemini göz ardı edemeyiz fakat Yunan medeniyeti kendi kendine doğmamış, kendiliğinden gelişmemiştir. Önceki medeniyetlerden birçok öğeyi bünyesine katmış ve bunları yeniden şekillendirmiştir. Bilimciler, kendilerinden öncekilerin bilgilerinden yararlanmaktadır. Bu faydalanma sürekli devam etmektedir. Orta çağ sonlarından kalmış bir benzetmeye göre, her neslin bilim insanları cücelere, kendilerinden öncekiler de devlere benzemektedir. Fakat, bu cüceler devlerin üzerine çıkmaları sayesinde onlardan daha uzakları görebilmektedir. Baştan başlamak zorunda bulunmadıklarından onların yanlışlarını düzeltebilmekte, onların bilmediği yepyeni şeyleri ortaya koyabilmektedir. Bilim belirli bir zamanda, insanlığın sınırlı bir kısmının malı olmuş olsa bile, uzun yıllar göz önünde tutulunca, bilimin ilerlemesinde daha geniş bir insanlık gurubunun el birliği ve çabasının geçmiş olduğu görülmektedir. Belirli bölgelerde bilimsel faaliyet durunca, bilim meşalesinin diğer bölgelerdeki insanlara geçmesi ve onlar tarafından taşınmaya

başlanması, yani bilim bayraktarlığı rolünün defalarca el değiştirmiş olması ayrıca dikkate değerdir.

Rönesans kavramı, Batı uygarlığına aittir ve Orta çağ ile Yeni çağ arasındaki belli bir zaman dilimine karşılık gelmektedir. Rönesans, yeniden doğuş anlamına gelmektedir. Burada yeniden doğuşla kastedilen şey, Eski Yunan düşüncesinin yeniden keşfedilmesidir. Ancak Rönesans'a ilişkin tartışmalara derinlemesine bakıldığında kavramın içeriği bununla sınırlı değildir. Rönesans üzerine araştırma yapan düşünürlerin de belirttiği gibi, Rönesans, din odaklı düşünceye bir meydan okuyuş, burjuvazinin gelişmesiyle feodal sistemin çatırdaması, matbaanın icadıyla halkın bilgiye ulaşabilmesi, bilgi üzerindeki skolastik otoritelerinin kalkması, güzel sanatlara ve edebiyata önem veren bir zümrenin oluşması gibi pek çok unsuru içermektedir.

Bugünkü dünya artık yalnızca Avrupa'dan oluşmamaktadır. Doğu geridir, Batı ileridir biçiminde özetlenen ve uygarlığı Greklerle başlatan Avrupa Merkezci tarih tezleri, yapılan son araştırmalarla çürütülmüştür. Batı merkezli bakış açısı bir dizi temel yanlışlık ve eksikliklerle doludur. Öncelikle, bu ana damarı Batı ile özdeşleştirmek ırkçılıktan başka bir şey değildir. Dün olduğu gibi bugün de bilim hiçbir ırkın, kültürün veya bölgenin tekelinde değildir.

Medeniyet, en büyük insan örgütlenmesi birimidir. İmparatorluklardan bile daha büyüktür. Medeniyetlerin bazı temel değerleri vardır. Bunlar evrensel mahiyet arz etmektedir. Dolayısıyla, yalnızca Doğu veya Batı'ya mal edilmeleri yanlış bir yaklaşımdır. Bilimin tarihsel gelişim seyrine bakıldığında, Mezopotamya ve Mısır'da geliştiği, bilim meşalesinin ardışık biçimde Grek ve Roma'ya, Hristiyan, İslam, Hindistan ve Çin medeniyetlerinin eline geçtiği görülmektedir. Bunlar, birbirlerini etkiledikleri için insanlık bilimde sıçrama kaydetmiştir.

Kültürler ortak bir geçmiş ve ortak özelliklere sahiptir. Aralarındaki benzerlikler, ayrılıklardan çok daha fazla ve güçlüdür. Doğu ve Batı uygarlıkları, bir kafanın iki yarısı gibidir. İkisi bir bütünü oluşturmaktadır. İnsanlık birini diğerinden ayıramaz. Bu bütün, temel kuramsal çerçevede aynı düşünürlere dayanmaktadır. Bilimsel gelişmenin temelinde, birbirlerinin çalışmalarından yararlanan ve sürekli geliştiren bir bilim zümresi her zaman var olmuştur. Antik Yunanlılar, eski kültürlerden özellikle Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'dan büyük ölçüde esinlenmiş ve onlardan bilgi transfer etmiştir. Ancak, bu taklit ve kopyalama şeklinde değil, aksine her bilgiyi usa vurarak, yeniden yorumlayarak, evrensel doğruları arayarak yeni bir başlangıç yapma şeklinde olmuştur.

Doğu ve Batı birbirlerini besledikleri sürece insanlık tarihi için bir şeyler yapılmış olmaktadır. Dolayısıyla, bu parçalanmış gibi görünen dünyayı birleştirebilecek tek doğru kuşkusuz yine bilim olacaktır.

Kaynakça

- Durugönül, Serra, “Doğu-Batı Etkileşimleri”, Çömlek Arkeoloji, Sayı: 10, Yıl: 3, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Yayınları, 2013, s. 16-19.
- Eğribel, Ertan ve Ufuk Özcan, “Tarihte Doğu-Batı Çatışması ve Küre Muhafazakârlaşma: Batılılaşma Kavramı ve Tartışmaları Niçin Yok Oldu? Tarihin Sonu ve Çatışmanın Mutlaklaştırılması, Geleceğin Belirsizleşmesi ve Anti-Ütopyacılık Üzerine”, içinde, Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi, Doğu Kitabevi, İstanbul, Sayı: 4 (Aralık), 2013, s. 17-24
- Hodgson, Marshall G. S, Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek, (Türkçesi: Ahmet Kanlıdere, Ahmet Aydoğan), Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ülken, Hilmi Ziya, “Batı Uygarlığının Temelindeki Doğu”, içinde, Doğu Uygarlığının Yükselişinin Tarihsel Nedenleri, (H. Ziya Ülken ve Samir Amin), Kaynak Yayınları, 2009, s. 17-46.